

6 Дәріс. БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке

жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция

Мазмұны

I. [Кіріспе](#)

II. [1-бөлім](#): Жалпы мәліметтер

III. [2-бөлім](#): Конвенцияның 1-бөлігінің баптары бойынша ақпарат

[1, 4, 5-баптар](#)

[2-бап](#)

[6-бап](#)

[7-бап](#)

[8, 9-баптар](#)

[10-бап](#)

[11-бап](#)

[12-бап](#)

[13-бап](#)

[14-бап](#)

[15-бап](#)

IV. [3-бөлім](#): БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясына Факультативтік хаттаманың IV бөлігі бойынша ақпарат.

V. [4-бөлім](#): Нақты істер және үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасасу бойынша ақпарат.

VI. [5-бөлім](#): БҰҰ Азаптауларға қарсы комитетінің екінші мерзімді баяндамасының нәтижелері бойынша айтылған ұсынымдарын Қазақстан Республикасының орындауы туралы ақпарат.

I. Кіріспе

Осы баяндама Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымының Азаптауларға қарсы комитетіне үшінші мерзімді баяндамасы болып табылады және Қазақстан Республикасы үшін 1998 жылғы 25 қыркүйекте күшіне енген, 1984 жылы 10 желтоқсанда қабылданған Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияның 19-бабының 1-тармағына сәйкес ұсынылды.

1. Баяндама адам құқықтары жөніндегі халықаралық-құқықтық актілер бойынша ұлттық баяндамаларды дайындау процесі бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының жалпы ұсынымдарына, сондай-ақ БҰҰ Азаптауларға қарсы комитетінің қорытындылары мен ұсынымдарына сәйкес жасалды.

2. Осы баяндама 2008 – 2012 жылдардағы кезеңді қамтиды.

3. Баяндаманы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қазақстан Республикасы Әділет министрлігімен және Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасымен ынтымақтаса отырып жасады.

II. 1-бөлім: Жалпы мәліметтер

Өткен төрт жылда Қазақстан азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы күрес мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру саласында бірқатар маңызды реформалар жүргізді, сол арқылы өзінің республикада демократия қағидағтарын сақтауда және адам құқықтарын қамтамасыз етуде, жалпы адамгершілік принциптерін шынайы ұстанатынын растады.

Азаптаулардың жолын кесу және болдырмау және тергеу жүргізудің тыйым салынған әдістерін қолдану мәселелері мемлекет тарапынан қатаң бақылау мәні болып табылады.

Құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдарда ішкі қауіпсіздік мәселелері жөніндегі құрылымдық бөліністер жұмыс істейді, олардың міндеті қызметкерлердің тарапынан құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ азаптау фактілерінің алдын алу, анықтау және жолын кесу болып табылады.

Қазақстан өзінің қарамағындағы барлық ресурстары мен мүмкіндіктерін пайдалана отырып, кез келген адам құқықтарын бұзушылықтарға, әсіресе адамдарды азаптауларға қарсы табанды ымырасыз күрес жүргізуде.

2006 жылғы Барлық адамдарды зорлық-зомбылық жоғалулардан қорғауға арналған халықаралық [конвенция](#), БҰҰ 2000 жылғы Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы [конвенциясын](#) толықтыратын Адам, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы [хаттама](#), 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы [халықаралық пактіге](#) [Факультативтік хаттама](#) ратификацияланды.

Түрме жүйесі азаматтық қоғам институттары, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары үшін айтарлықтай ашық болды.

2008 жылдан бастап 2012 жылға дейінгі кезеңде ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелерінде бірзділік таныта отырып, Қазақстан Республикасы қабылдаған және Конвенцияның нормаларын одан әрі орындауға бағытталған бірқатар маңызды ережелерді бекіткен нормативтік құқықтық актілердің қатарына мыналарды жатқызуға болады:

1. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық жазалауды орындау жүйесін және қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2009 жылғы 10 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының [Заңы](#), ол қатаң оқшаулауды қамтамасыз ете отырып, оқшауланған учаскелер құру арқылы әртүрлі режимдегі сотталғандар құлыпталатын үй-жайларда (камераларда) бір түзеу колониясы шегінде ұстау мүмкіндігін көздейді. Осылайша мекеменің туған-туыстары тұратын жерлерден алыстығы мәселесі шешілетін болады, олармен ұдайы қарым-қатынас жасау мүмкіндігі туады.

Сонымен бірге Заңда сотталғандарды қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық-құқықтық ықпал етудің тиімділігін арттыру, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әлеуметтік оңалту, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесі персоналының құқықтық және әлеуметтік қорғалуын жақсарту үшін жағдайлар жасау жөніндегі шаралар көзделеді.

2. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2011 жылғы 18 қаңтардағы Қазақстан Республикасының [Заңы](#).

3. "Алматы облысы Қапшағай қалалық сотының өтініші бойынша Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 361-бабы бірінші және төртінші бөліктерінің конституциялылығын тексеру туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2008 жылғы 27 ақпандағы № 2 [нормативтік қаулысы](#).

Бұл қаулымен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің [361-бабының](#) бірінші бөлігінің саралау белгілерін анықтайтын ("Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық-атқару жүйесі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 26 наурыздағы [Заңының](#) редакциясында) бірінші және төртінші бөліктері конституциялық емес деп танылды.

Конституциялық Кеңес ЕҚЫҰ-ға қатысушы елдерде кең мағынада танылған, адамның өз пікірін білдіру нысанындағы сөздерді, "егер оның пікірін білдіруге елеулі түрде бағытталған болса" (наразылық мінез-құлықты қоса отырып) қарауды растады.

Конституциялық Кеңес "дене мүшелерін зақымдау пікір (қарсылық) білдірудің нысаны болып табылуы және бас бостандығынан айырылған адамдардың өз құқықтарын қорғау тәсілі ретінде қарастырылуы мүмкін. Мұндай жағдайларда дене мүшелерін зақымдағаны үшін жауаптылыққа тартуды Негізгі заңның [20-бабымен](#) кепілдік берілген сөз еркіндігінің құрамдас бөлігі болып табылатын, пікірін еркін білдіру құқығын шектеу деп бағалаған жөн" деген шешімге келді.

4. "Конституциялық мерзімдерді есептеу мәселесі бойынша Қазақстан Республикасы [Конституциясының](#) нормаларын ресми түсіндіру туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2012 жылғы 13 сәуірдегі № 2 [нормативтік қаулысы](#).

5. "Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының адамның жеке бас бостандығын сақтау және қадір-қасиетіне қол сұқпау, қинауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның ар-намысын қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы мәселелер жөніндегі нормаларын қолдану туралы" Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 28 желтоқсандағы № 7 [нормативтік қаулысы](#).

Бұл нормативтік қаулыда азаптауларды қолданғаны және лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің құқықтық негіздерінің ара-жігі нақты ажыратылған. Алғаш қамауда ұстаудың үш сағаттық максималды шегін сақтау мақсатында қаулыда адам нақты ұсталған уақыттан бастап 3 сағаттан кешіктірілмей, оның іс жүргізу бойынша ұсталғаны туралы мәселені шешу үшін тергеушіге немесе анықтаушыға берілуі тиіс екені көзделген. Нақты ұсталған уақыты міндетті түрде минутына дейін дәл көрсетіле отырып, ұстау хаттамасында көрсетілуі тиіс.

Сондай-ақ Жоғарғы Сот қаулының [15-тармағында](#) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодекстің (бұдан әрі – ҚК) "Азаптаулар" деген [141-1-бабында](#) көрсетілген өзге де лауазымды тұлғалардың қатарына қылмыстық қудалау органдарының лауазымды тұлғаларын ғана емес, сонымен қатар ҚК [307-бабына](#) берілген ескертудің 3-тармағында аталған басқа да органдар мен ұйымдардың (өзге де мемлекеттік органдар, жергілікті басқару органдары, Қарулы Күштер, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдар) лауазымды тұлғаларын да жатқызуға болатынын түсіндіреді.

Сонымен қатар қаулыда азаптауларды қолдану туралы шағымдарды қарау және тексеру, азаптауларды аралас құрамдардан шектеу, азаптаулармен келтірілген зиянды өтеу мәселелері айтылады.

6. "Қылмыстық процеске тартылған және арнайы мекемелерде ұсталатын адамдармен қатыгез қарым-қатынаспен және олардың алдын алумен байланысты азаптаулар және өзге де заңсыз әдістер туралы арыздарды тексеру туралы нұсқаулықты бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2010 жылғы 1 ақпандағы № 7 бұйрығы, ол қылмыстық процесс саласына тартылған адамдармен қатыгез қарым-қатынас жасаумен байланысты азаптаулар және анықтау мен тергеудің өзге де заңсыз әдістері туралы арыздарды тексеруге және қылмыстық істерді тергеуге прокурордың тікелей қатысуын қамтамасыз етеді.

7. "Жазаны орындауда, арнайы мекемелерде адамдардың ұсталуында және бас бостандығынан айыру орындарынан босағандарды бақылауда заңдылықтың сақталуына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру туралы нұсқаулықты бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2012 жылғы 13 тамыздағы № 93 [бұйрығы](#).

8. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасымен (2010 жылғы 1 ақпан) келісілген "Уақытша ұстау изоляторларындағы, тергеу изоляторларындағы және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі адамдарда дене жарақаттарының бар-жоғына медициналық куәландыру жүргізуге сот медицинасы саласындағы мамандардың міндетті түрде қатысуын қамтамасыз ету туралы" Қазақстан Республикасы Әділет министрінің (2010 жылғы 1 ақпандағы № 30), Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің (2010 жылғы 29 қаңтардағы № 56), Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің (2010 жылғы 1 ақпандағы № 41), Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті төрағасының (2010 жылғы 30 қаңтардағы № 15) бірлескен бұйрығы, онда уақытша ұстау изоляторларындағы, тергеу изоляторларындағы, сондай-ақ дене жарақаттарын келтіргені туралы шағыммен өтініш жасаған адамдарға уақтылы және сапалы куәландыру өткізу көзделген.

9. Азаптаулар және анықтау мен тергеудің өзге де тыйым салынған әдістері туралы шағымдарды азаматтық қоғам өкілдерінің қатысуымен тиімді және объективті тексеруді көздейтін "Азаптаулар және анықтау мен тергеу жүргізудің өзге де тыйым салынған әдістері, сондай-ақ аталған фактілер бойынша қылмыстық қудалау туралы шағымдарды тексеруді жүзеге асыру кезінде құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам субъектілерінің өзара іс-қимыл жасасуы туралы" Қазақстан Республикасы Әділет министрінің (2010 жылғы 2 ақпандағы № 31), Қазақстан Республикасы Бас прокурорының (2010 жылғы 3 ақпандағы № 10), Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің (2010 жылғы 2 ақпандағы № 46), Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті төрағасының (2010 жылғы 2 ақпандағы № 16), Қазақстан Республикасы Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі төрағасының (2010 жылғы 2 ақпандағы № 13) бірлескен бұйрығы.

10. "Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі қылмыстық-атқару жүйесінің кейбір мәселелері туралы" Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2012 жылғы 29 наурыздағы № 182 [бұйрығы](#), онда:

- Жазаны орындау мекемелеріне, тергеу изоляторларына келу [қағидасы](#);
- Ішкі істер министрлігі Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің түзеу мекемелерінде ерекше жағдайлар режимін енгізу [қағидасы](#);
- Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандарды қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі қызметті және тексеру өндірісін ұйымдастыру [қағидасы](#);
- Қылмыстық-атқару жүйесінің тергеу изоляторларындағы адамдарды күзету мен қадағалауды жүзеге асыру [қағидасы](#) бекітілді.

11. "Бас бостандығынан айыруға сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу қағидасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 184 [бұйрығы](#).

12. "Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың орнын ауыстыру қағидасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 185 [бұйрығы](#).

III. 2-бөлім: Конвенцияның 1-бөлімінің баптары бойынша ақпарат

1, 4, 5-баптар бойынша

Қазақстанның қылмыстық заңнамасында Конвенцияда белгіленген түрдегі азаптаулар үшін жауапкершілік 2002 жылы тиісті қатаң жазалаумен енгізілген және азаптауларды қолдануда қамтылатын қылмыс ұғымы мен белгілерін неғұрлым толық көлемде қамтиды (ҚК-нің [347-1-бабы](#), өзгерістерге дейін).

Қарастырылып отырған құрамның диспозициясында осы қылмысты жасаудың кең таралған мақсаттары көрсетілген.

Құқық қорғау және сот органдарының құқық қолдану қызметінде осындай санаттағы қылмыстық істерді тергеу және қарау бойынша едәуір практика бар.

Осылайша, 2010 жылғы 20 наурызда Алматы қаласы және Алматы облысы бойынша Қылмыстық-атқару жүйесі департаментінің ЛА-155/8 мекемесінде сотталған Ж.Ж. Сағатовты ұру фактісі тіркелді. Осы факті бойынша ҚК-нің [347-1-бабы](#) 3-бөлігінің "б" тармағы және [308-бабы](#) 4-тармағының "б" тармағы бойынша мекеме бастығының орынбасарлары К.Б. Сыздықовқа және Ж.С. Әбдімұратовқа, режим және қадағалау бөлімінің бастығы К.Ж. Үркімбаевқа, режим және қадағалау бөлімі бастығының орынбасары У.К. Ахметовке және жедел уәкіл С.Ж. Құрмановқа қатысты қылмыстық істер қозғалды.

Соттың 2011 жылғы 18 наурыздағы үкімімен әрқайсысы арнаулы атақтарынан айырыла отырып, К. Сыздықов 6 жыл 8 айға, Ж.С. Әбдімұратов 5 жылға, К.Ж. Үркімбаев 6 жыл 7 айға, У.К. Ахметов 6 жыл 7 айға, С.Ж. Құрманов 6 жыл 7 айға бас бостандықтарынан айыруға сотталды.

Адамның құқықтары мен бостандықтарының бастапқылығы мен ажырамастығын заңмен қорғалатын жоғары әлеуметтік құндылықтар ретінде тани отырып, азаптауларды жасау азаматтардың конституциялық құқықтарына қол сұғушылық болып табылатынын назарға ала отырып және БҰҰ Азаптауларға қарсы комитетінің ұсынымдарын іске асыру үшін "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2011 жылғы 18 қаңтардағы Қазақстан Республикасы [Заңымен Қылмыстық кодексте](#) "Азаптаулар" деген қылмыс құрамының бастапқы қол сұғушылық объектісі өзгертілді және ол "Сот төрелігіне қарсы қылмыстар және жазаларды орындау тәртібі" деген тараудан "Адам мен азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар" деген тарауға ауыстырылды (ҚК-нің [141-1-бабы](#)).

Сонымен қатар осы қылмысты жасау тәсілі заңнамалық деңгейде кеңейтілді. "Азаптаулар" құрамының диспозициясы "олардың айдап салуымен немесе басқа адамның үнсіз келісімімен не болмаса олардың білуімен" жасалған, қаралып жатқан іс-әрекетті жасағаны үшін тергеушінің, анықтаушының немесе өзге де лауазымды адамның жауапкершілігін көздейді.

Адамның құқықтарын және негізгі бостандықтарын тану, сыйлау, сақтау және қорғау – Қазақстан Республикасының [Конституциясында](#) жарияланған негізгі ережелер. Бұл құқықтарды бұзу, оның ішінде азаптауларды қолдана отырып бұзу Негізгі заңның нормаларын өрескел және сорақылықпен елемей фактісі болып танылады.

Осыған байланысты адам мен азаматтың конституциялық құқықтарына қол сұғатын "Азаптаулар" құрамы жазаның әртүрлі түрлерін, оның ішінде 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру түріндегі түрлерін көздейді.

Сонымен қатар [ҚК](#)-тің Жалпы бөліміне сәйкес қарастырылып жатқан іс-әрекет үшін жауапкершілік осы қылмыс дайындалып жатқан немесе оған оқталған жағдайда да басталады.

ҚК-тің [6-бабында](#) Қазақстан Республикасының аумағында, құрлықтық шельфінде және Қазақстанның ерекше экономикалық аймағында, Республиканың портына тіркелген және елдің шегінен тыс ашық су немесе әуе кеңістігінде жүрген кемеді, сондай-ақ олардың жүрген жерлеріне қарамастан, Қазақстан Республикасының әскери кораблінде немесе әскери әуе кемесінде қылмыс жасаған адамдар жауапкершілікке тартылатыны көзделген.

Соңғы төрт жылда азаптауларды қолдану фактілерімен байланысты қылмыстық істерді тергеу бойынша құқық қорғау органдарының жұмысы айтарлықтай жандандырылды.

Егер 2009 жылы 3 қылмыстық іс қозғалса, 2010 жылы 13, 2011 жылы 15, 2012 жылы 18 іс қозғалған.

Жоғарыда көрсетілген істердің жалпы санынан ішкі істер органдарының қызметкерлеріне қатысты 36 іс қозғалған, қалғандары қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлеріне қатысты қозғалған.

ҚК-тің [141-1-бабының](#) екінші және үшінші бөліктері ауыр қылмыстар санатына жататынын ескере отырып, талдау бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазалау тағайындау практикасының жоғары көрсеткішін атап көрсетті:

- нақты бас бостандығынан айыру түріндегі жаза 27 адамға немесе істердің осы санаты бойынша сотталғандардың жалпы санынан 82 % тағайындалды;

- нақты бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар (шартты түрде соттау, бас бостандығын шектеу) 6 адамға немесе 18 % тағайындалды.

2-бап бойынша

Қазақстан Республикасы [Конституциясының](#) заңда көзделген жағдайларда ғана тұтқындауға және қамауға алуға болатынын белгілейтін ережесі адамның бостандығын қамтамасыз етудің негізін қалайтын кепіл болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2012 жылғы 13 сәуірдегі № 2 [нормативтік қаулысында](#) маңызды құқықтық ұстаным тұжырымдалған, конституциялық-құқықтық мағынада "ұстау" деп құқық бұзушылықтың жолын кесу немесе қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету, сондай-ақ мәжбүрлеу сипатындағы өзге де шараларды қолдану мақсатында адамның жеке бас бостандығын жетпіс екі сағаттан аспайтын қысқа уақытқа шектеуден тұратын және уәкілетті мемлекеттік органдар, лауазымды және өзге де тұлғалар заңда көзделген негізгі және тәртіппен іске асыратын мәжбүрлеу шарасын түсінген жөн.

"Соттың санкциясыз адамды жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады" деген конституциялық ереже, осы көрсетілген уақыттан кешіктірмей, ұсталған адамға қатысты тұтқындау және қамауда ұстау, сондай-ақ заңмен көзделген өзге де шараларды қолдану туралы соттың шешімі қабылдануы немесе ұсталған адамның босатылуы тиіс дегенді білдіреді.

Бұл орайда Конституциялық Кеңес тиісті шешім қабылдау үшін заң шығарушы одан да аз (жетпіс екі сағат шегінде) мерзімді белгілеуі мүмкін деп атап өтеді.

Азаматтарды ұстаған жағдайда ұстау мерзімінің басталуы олардың емін-еркін жүріп-тұру бостандығын шектеу сәті, яғни белгілі бір жерлерде мәжбүрлеп ұстау, ішкі істер органдарына жеткізу, адам мен азаматтың жеке бостандығын шектейтін оқшаулап ұстау болып табылады. Ұстау хаттамасын толтыру кезінде хаттамада минутына дейін дәлдікпен нақты ұстау уақыты міндетті түрде тіркелуі тиіс.

Сондай-ақ азаматтар ұстауды немесе қамауға алуды кім жүзеге асырғанын білуге құқылы. Сонымен қатар азамат оны ұстау немесе қамауға алу себебі туралы ақпарат алуға, адвокатқа, өзінің тұрған жері туралы туған-туыстары мен таныстарына хабарлау үшін бір телефон қоңырауын соғуға және сыртқы әлеммен қарым-қатынас жасауға құқылы.

Осылайша, Конституциялық Кеңес адамды ұстаудың нақты уақытша шектерін айқындады, бұл ретте сот санкциясы қажет емес.

Қылмыс жасауда күдікті немесе айыпталушы адамдарды қамауда ұстау ұзақтығының жалпы мерзімдері, қамауда ұстау тәртібі мен шарттары, олардың құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдігі, сондай-ақ қамауда ұстау орындарындағы қызметкерлердің құқықтары мен міндеттері Қылмыстық іс жүргізу [кодексіне](#), "Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы" Қазақстан Республикасы [Заңында](#), "Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі қылмыстық-атқару жүйесінің кейбір мәселелері туралы" Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2012 жылғы 29 наурыздағы № 182 бұйрығымен бекітілген Тергеу изоляторларының ішкі тәртіп [қағидасында](#), сондай-ақ өзге де нормативтік құқықтық актілерде реттелген.

Бұл ретте "Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы" 1999 жылғы 30 наурыздағы Қазақстан Республикасы Заңының [4, 5-баптарына](#) сәйкес арнаулы мекемелерде ұстау заңдылық, кінәсіздік презумпциясы, азаматтардың заң алдындағы теңдігі, ізгілік, жеке бастың ар-намысы мен абыройын құрметтеу қағидаттарына, халықаралық құқық нормаларына сәйкес жүзеге асырылады және қылмыс жасаған деп арнаулы мекемелерде ұсталушы күдіктілер мен айыпталушыларды тәни немесе рухани азапқа тарту мақсатындағы іс-әрекеттермен ұштаспауға тиіс.

Адамдарды арнаулы мекемелерге орналастыру негіздері:

1) бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылған, қылмыстың жасалуына күдіктілер мен айыпталушыларды тергеу изоляторына орналастыру судьяның қаулысы бойынша жүзеге асырылады;

2) қылмыс жасады деген күдік бойынша ұсталғандарды уақытша ұстау изоляторына орналастыру тергеуші не анықтаушы толтырған ұстау хаттамасы бойынша жүзеге асырылады. Бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылған күдіктілерді, айыпталушыларды, сотталушыларды уақытша ұстау изоляторына орналастыру алыс болуына немесе тиісті жол қатынасының болмауына байланысты тергеу изоляторына жеткізу мүмкін болмаған жағдайларда, судьяның қаулысы бойынша жүзеге асырылады;

3) әкімшілік қамауға алынған адамдарды арнаулы қабылдау орындарына орналастыру судьяның оларды қамауға алу туралы қаулысының негізінде жүзеге асырылады;

4) белгілі бір тұрғылықты жері және (немесе) жеке басын қуәландыратын құжаттары жоқ адамдарды қабылдау-тарату орнына орналастыру ішкі істер органдарының сот санкциялаған қаулысының негізінде жүзеге асырылады.

"Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы" 1999 жылғы 30 наурыздағы Қазақстан Республикасы Заңының [6-бабына](#) сәйкес арнаулы мекемелерде ұсталушы адамдар Қазақстан Республикасының [Конституциясы](#) мен заңдарында көзделген шектеулермен, Қазақстан Республикасының азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттерді атқарады. Арнаулы мекемелерде ұсталушы шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, егер [Конституцияда](#), заңдарда және Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттерді атқарады.

"Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы" 1999 жылғы 30 наурыздағы Қазақстан Республикасы Заңының [7-бабының 4-тармағына](#) сәйкес қылмыстық істі жүргізіп жатқан адам немесе орган Қылмыстық іс жүргізу [кодексіне](#) сәйкес он екі сағат ішінде күдіктінің немесе айыпталушының туыстарының біріне оның қамауда ұсталу орны немесе қамауда ұстау орнының өзгергені туралы хабарлауға міндетті.

Тергеу изоляторларының ішкі тәртіп қағидасында күдіктілер мен айыпталушыларды ұстау тәртібі, оның ішінде оларды материалдық-тұрмыстық қамтамасыз ету, сәлем-сауқатты, сәлемдемелерді қабылдау және беру, жеделхаттарды, хаттарды, ақшалай аударымдарды беру, алу және жөнелту, ұсыныстарды, арыздар мен шағымдарды жіберу, діни рәсімдерді өткізу, медициналық-санитариялық қамтамасыз ету, күнделікті кездесу, серуендеу өткізу, күдіктілердің, айыпталушылардың және сотталушылардың тергеу әрекеттері мен сот отырыстарына қатысуын қамтамасыз ету, күдіктілер мен айыпталушыларды қамауда ұстау орны әкімшілігі басшысының және уәкілетті адамдардың жеке қабылдауында болу тәртібі белгіленеді.

Қылмыстық-атқару жүйесінің жұмыс істеу дербестігінің сақталуын Конвенцияның қағидаттары мен ережелеріне шынайы берілгендік белгісі ретінде қарауға болады. Осылайша, аталған құрылымның Ішкі істер министрлігінің қарамағына берілгеніне қарамастан, пенитенциарлық жүйе өзін республикалық деңгейде ПМ-нің комитеті, ал жергілікті деңгейде облыстық департаменттер ретінде дербес басқару органы етіп сақтап қалды.

Пениденциарлық жүйе жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2007 жылғы 6 тамыздағы № 673 қаулысымен қабылданған Қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі дамытудың 2007 – 2009 жылдарға арналған [бағдарламасын](#) іске асыру 2009 жылы аяқталды.

Бағдарлама адамдарды қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде ұстау жағдайларын, материалдық-техникалық және медициналық қамтамасыз етуді жақсартуға, еңбекпен және т.б. қамтуға бағытталған, оны іске асыру үшін 3,1 млрд. теңгеден астам қаражат бөлінді.

Бағдарлама шеңберінде 4 түзеу мекемесі мен 2 тергеу изоляторы қайта салынды, 48 мекемеде 134 объектіге жөндеу жүргізілді. Қамауға алынған адамдардың жұқпалы және басқа да сырқаттарын ерте анықтау мақсатында тек 2008 жылы мекемелердің медициналық бөлімдеріне 43,9 млн. теңгеге құрал-жабдық сатып алынды.

Медициналық қамтамасыз етуді жақсарту бойынша қабылданған шаралардың нәтижесінде соңғы төрт жылда арнайы контингенттің арасындағы кісі өлімі орташа есеппен 15-17 % төмендегені байқалады.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде медициналық көмек көрсету сапасын жақсарту мақсатында Ішкі істер және Денсаулық сақтау министрліктері Мекемелерде туберкулез бен АИТВ-инфекцияларының алдын алу, диагностикалау және емдеу жөніндегі іс-шаралардың кешенді жоспарын және емделу курсы аяқталмай, мекемелерден босатылған белсенді туберкулезбен ауыратындарды диспансерлік есепке қою, емдеу және бақылау жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыруда.

Мұндай жұмысты аумақтық қылмыстық-атқару жүйесі мен денсаулық сақтау органдары да ЖИТС-ның алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі өңірлік орталықтармен бірлесе отырып жүргізуде.

Медициналық көмек көрсету сапасын арттыру үшін Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қазандағы № 1113 Жарлығымен Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 – 2015 жылдарға арналған "Саламатты Қазақстан" [мемлекеттік бағдарламасы](#) бекітілді, оның шеңберінде 2011 жылдан бастап түзеу мекемелеріне медициналық жабдықтар (сандық рентген және флюороаппараттар, ЭКГ аппараттары, УДЗ және т.б.) сатып алынуда, 31 рентген-флюороаппарат сатып алынды және тергеу қамауындағылар мен сотталғандардың арасында салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған, оның ішінде туберкулез бен АИТВ/ЖИТС-ның алдын алу мәселелері бойынша 19 мыңға жуық көрнекі материал шығарылып, таратылды.

Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2012 жылғы 7 сәуірдегі № 430 қаулысымен Бас бостандығы шектеулі, сондай-ақ сот үкімі бойынша жазасын бас бостандығынан айыру орындарында өтеп жүрген, арнайы мекемелерге орналастырылған азаматтарға медициналық көмек көрсету [қағидасы](#) бекітілді.

Түзеу мекемелерінде медициналық қамтамасыз ету және оны жақсарту мәселелері Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Денсаулық сақтау жөніндегі ұлттық үйлестіру кеңесінің ұдайы қарау мәні болып табылады.

2012 жылы Үкімет Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2012 – 2015 жылдарға арналған [бағдарламасын](#) (бұдан әрі – Бағдарлама) бекітті. Бағдарламада орта мерзімді перспективада:

- қылмыстық-атқару жүйесінің емдеу-профилактикалық мекемелерін медициналық жабдықпен және дәрілік құралдармен қамтамасыз етуге;

- туберкулезге қарсы мекемелерді салу мәселелерін пысықтауға, сондай-ақ қолда бар фтизиохирургиялық бөлімшелер базасында туберкулезбен ауыратындарды емдеуге арналған бөлімшелер құруға;

- мониторинг жүйесін құруға және түзеу мекемелеріндегі наркологиялық жағдайды бағалауға, сондай-ақ мекемелердің дәрігер-психиатрларын наркологиялық және ынталандыру кеңес беру қағидастарына оқытуға және т.б. бағытталған қосымша шаралар кешенін қабылдау көзделген.

Қылмыстық-атқару жүйесінің медициналық қызметін Денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына кезең-кезеңмен берудің ұйымдастырушылық-құқықтық және қаржылық мәселелерін егжей-тегжей пысықтау мақсатында мүдделі мемлекеттік органдардың қатарынан Ведомствоаралық жұмыс тобы құрылды.

Жазаларды өтеудің тиісті жағдайларын қамтамасыз ету үшін жыл сайын орташа сомасы 60-70 млн. теңгеге коммуналдық-тұрмыстық жабдықтар (дезинфекциялайтын камералар, тоназытқыштар, кір жуу машиналары және т.б.) сатып алынады.

Алдын ала тұтқындау және бас бостандығынан айыру орындарында тұтқындалғандармен қарым-қатынас жасаудың минималды стандарттарына жауап беретін ұстаудың қауіпсіз және лайықты жағдайларын қамтамасыз ету мәселесі шешілуде.

Бір сотталғанға 7 шаршы метрге жуық алаң көзделетін Еуропа одағы елдерінің тәжірибесін ұстана отырып, мемлекет түзеу мекемелері мен тергеу изоляторлары камераларының алаңын кеңейтуге бағытталған заңнамалық шараларды бірте-бірте қабылдауда.

Үкімет арнайы мекемелердің қажеттілігіне бюджеттік қаражат бөлуді жыл сайын айтарлықтай көбейтуде (2009-2010 жылдары – 195 млн. теңге, 2011 жылы – 900 млн. теңге, 2012 жылы – 722 млн. теңге).

Уақытша ұстау изоляторларын жетпеле және жартылай жетпеле үй-жайларынан кезең-кезеңмен шығару бойынша жұмыс жүргізілуде.

Өскемен қаласында 28 төсек-орынға арналған жаңа уақытша ұстау изоляторларының құрылысы аяқталды. Талдықорған қаласындағы 35 төсек-орынға арналған изолятордың құрылысы аяқталуға жақын.

Қостанай қаласында 35 төсек-орынға арналған жаңа изолятордың құрылысына жобалау-сметалық құжаттама әзірленді. Алматы, Қостанай және Павлодар қалаларында осындай изоляторлар салу жоспарланды, соңғы екеуінің құрылысы 2013 және 2014 жылдары басталады.

Қылмыстық-атқару жүйесінің материалдық базасын оңтайландыру және нығайту мақсатында қазіргі уақытта:

- Орал және Қызылорда қалаларында жалпы және қатан режимдердегі түзеу мекемелерін қайта салу;
- Ақмола, Атырау және Маңғыстау облыстарындағы түзеу мекемелерінде жекелеген тіршілікпен қамтамасыз ету объектілерін салу үшін жобалау-сметалық құжаттаманы әзірлеу;
- 10 түзеу мекемесінің инженерлік-техникалық күзет құралдарына күрделі жөндеу жүргізілуде.

Қарағанды облысының мекемелеріндегі асханаларды, Солтүстік Қазақстан облысының Новоукраинка кентіндегі туберкулезбен ауыратындарды емдеуге арналған медициналық бөлімді, Астана қаласындағы қатан режимдегі түзеу мекемесінің жатақханасын, Жамбыл облысындағы мекеменің көкөніс сақтау орнын күрделі жөндеу аяқталды.

2012 жылы 19 түзеу мекемесінің жобалау-сметалық құжаттамасын әзірлеуге және инженерлік-техникалық күзет құралдарын күрделі жөндеуге, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің 40 объектісінің ғимараты мен құрылысын күрделі жөндеуге қаражат бөлінді.

Мемлекет қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде ұсталатын адамдардың санын азайту бойынша шаралар қабылдауда.

Сотталғандар мен тергеу қамауындағылар санының жыл сайын төмендеу үрдісі байқалады. Егер 2009 жылы олардың саны 63 мыңнан астам адамды құраса, 2013 жылдың 1 қаңтарында 48 684 сотталған мен тергеу қамауындағы ұсталған. Тікелей бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын арнайы контингенттің саны төрт жыл ішінде 13 мың сотталғанға қысқарған.

Бұған мемлекет жүргізіп жатқан қылмыстық заңнаманы ізгілендіру саясаты азды-көпті ықпал етті. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2011 жылғы 18 қаңтардағы Қазақстан Республикасы [Заңымен](#) реттелген ізгілендірудің бірінші кезеңін іске асыру үшін оларға айып тағылған іс-әрекеттер қылмыс деп танылмаған 1316 сотталған босатылды, 697 адамның жазалау мерзімдері қысқартылды, 378 адамға қатысты бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар қолданылды.

2011 жылғы 28 желтоқсанда ел Тәуелсіздігінің 20 жылдығын атап өтуге байланысты онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершіліктен және жазадан босатуға бағытталған "Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігінің жиырма жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы" Қазақстан Республикасының [Заңы](#) қабылданды.

Рақымшылық актісін қолдану барысында тергеу изоляторларынан және түзеу мекемелерінен 3,3 мыңнан астам адам босатылды (оның ішінде 76 әйел, 16 мүгедек, зейнеткерлік жастағы 13 адам, 14 кәмелетке толмаған және сот тағайындаған жазасын өтеу мерзімінің кемінде төрттен бір бөлігін өтеген 2561 сотталған), 859 сотталғанның жазасын өтеу мерзімдері қысқартылды.

Сонымен бірге Мемлекет басшысының рақымшылық жасау туралы актілерімен 2008 жылдан бастап 2012 жылға дейін 38 сотталған босатылды.

Түзеу мекемелерінде сотталғандардың толып кетуін болдырмау мақсатында:

- 2010 жылы Атырау қаласында бірінші рет сотталған әйелдерді ұстауға арналған жалпы режимдегі жаңа түзеу мекемесі пайдалануға берілді;

- Ақмола және Павлодар облыстарындағы жекелеген түзеу мекемелері бұрын бас бостандығынан айыруға сотталмаған сотталғандар үшін жалпы режимдегі түзеу мекемелеріне қайта бейінделді;

- үш тәрбие колониясы оң сипатталатын сотталғандар үшін қоныс-колонияларына қайта бейінделді, ал әйелдер колонияларын жеңілдету және жазасын тұрғылықты жері бойынша өтеу үшін еліміздің орталық және солтүстік өңірлерінде Петропавл қаласындағы бір мекеме әйелдер колониясына қайта бейінделді.

Қылмыстық-атқару жүйесі органдарының қызметіне сотталғандарды бақылаудың жаңа нысандары енгізілуде.

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2011 жылғы 18 қаңтардағы Қазақстан Республикасы [Заңымен](#) "электрондық браслеттер" деп аталатын, электрондық ізге түсу құралдарын пайдалану арқылы бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларға сотталғандардың жүріс-тұрысын бақылау институты енгізілді.

2012 жылғы 15 ақпанда қабылданған "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне пробация қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы [Заңы](#) шартты түрде сотталған адамдардың қылмыстарды қайта жасауының алдын алуға және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге бағытталған құқықтық институт ретінде пробация қызметін қалыптастыруға және жұмысын ұйымдастыруға арналған.

Көрсетілген Заңды іске асыру мақсатында сотталғанды қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды орындау мәселелерін реттейтін нормативтік құқықтық актілер әзірленді және қабылданды.

Сонымен, Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2012 жылғы 28 сәуірдегі № 542 қаулысымен Шартты түрде сотталған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету [қағидалары](#) бекітілді.